

EUGENIUSZ NAJLEPSZY

MIEJSCE PAŃSTWOWEGO MONOPOLU HANDLU ZAGRANICZNEGO W ZAŁOŻENIACH SOCJALISTYCZNEGO SPOSOBU PRODUKCJI

I. ISTOTA SOCJALISTYCZNEGO MONOPOLU HANDLU ZAGRANICZNEGO

Koncepcja państwowego monopolu handlu zagranicznego jest obiektywnie związana z charakterem własności istniejącej w gospodarce socjalistycznej i wyrasta na gruncie przejęcia przez państwowy aparat gospodarczy funkcji optymalizacji procesu wymiany z zagranicą¹. Rozwój handlu zagranicznego w systemie gospodarki planowej dokonuje się w określonych ramach, wyznaczonych ogólnie przez zakres preferencji władzy centralnej. Warunkiem urzeczywistnienia preferencji sześcibla centralnego staje się jednak stworzenie i zastosowanie takiego mechanizmu realizacji obrotów z zagranicą, który by efektywnie zabezpieczał przede wszystkim podstawowe proporcje planu ogólnonarodowego, wynikające z potrzeb wzrostu gospodarczego. W krajach socjalistycznych powszechnie przyjmuje się państwowy monopol handlu zagranicznego za podstawę systemu wymiany zagranicznej. Ma on umożliwić, najogólniej rzecz biorąc, właściwą koordynację działalności ekonomicznej w sferze handlu za-

¹ Warto tutaj podkreślić, iż w poglądach W. Lenina na kwestię państwowego monopolu handlu zagranicznego przeważała nie tyle troska o utworzenie optymalnego mechanizmu funkcjonowania systemu wymiany z zagranicą w celu urzeczywistnienia idei regulacji sfery handlu zagranicznego w warunkach uspołecznienia środków produkcji, ile realizm w ocenie sytuacji zewnętrznej ówczesnej Rosji. Koncepcja oparcia systemu handlu zagranicznego na monopolu państwowym podyktowana została zatem rzeczywiście obiektywną koniecznością przyspieszenia tempa przebudowy i reorganizacji przemysłu rosyjskiego oraz potrzebę ochrony słabej ekonomicznie i wewnętrznie rozbitej gospodarki narodowej, ale głównie w związku z totalnym otoczeniem Rosji Radzieckiej nacechowanym atmosferą jawnej wrogości politycznej i ekonomicznej. „Proletariat przemysłowy [...] absolutnie nie jest w stanie odbudować swego przemysłu, przekształcić Rosję w kraj przemysłowy, jeśli nie będzie się jej chroniło — i to w żadnym wypadku nie polityką celną, ale tylko i wyłącznie monopolem handlu zagranicznego” (W. Lenin, *O monopolu handlu zagranicznego*, *Dziela*, t. 33, s. 475, por. także W. Lenin, *List do J. W. Stalina w sprawie monopolu handlu zagranicznego*, w: *Dziela*, Warszawa 1947, t. 34, s. 386—389.

granicznego z punktu widzenia zadań ujętych w narodowym planie gospodarczym.

W literaturze ekonomicznej najczęściej spotyka się sformułowanie definicji pojęcia państwowego monopolu handlu zagranicznego eksponujące głównie element koncentracji gestii państwa w procesie realizacji obrotów handlowych z zagranicą. Dla przykładu przytoczmy wypowiedź Z. Kameckiego, który pisze. „[...] w warunkach gospodarki socjalistycznej całość obrotów gospodarczych z zagranicą zostaje bezpośrednio skupiona w ręku państwa: poprzez upoważnione do tego organy dokonuje ono samo transakcji gospodarczych z zagranicą”². Podobną definicję podaje także B. Minc, stwierdzając, że „wyrazem nowej roli handlu zagranicznego w socjalizmie jest państwowy monopol handlu zagranicznego, tj. wyłączne prawo dokonywania transakcji handlu zagranicznego przez odpowiednie władze państwowe”³.

O ile samo sformułowanie definicji państwowego monopolu handlu zagranicznego nie nasuwa na ogół większych wątpliwości, o tyle problem jej interpretacji wymaga bardziej wnikliwej analizy i nie jest bynajmniej sprawą prostą. Nie trudno jest przy tym dostrzec, iż kluczowe tutaj znaczenie ma przede wszystkim kwestia rozstrzygnięć natury pojęciowej, która odnosi się do interpretacji formułowanej definicji państwa w sferze stosunków gospodarczych. Pozornie enigmatyczny zakres instytucji państwa na konkretnym gruncie stosunków ekonomicznych wynika z powszechnie przyjętej i stosowanej terminologii, która z natury rzeczy nosi charakter abstrakcyjny i nie znajduje jednoznacznej wykładni treści. W konsekwencji jednak stosunkowo daleko posunięta szerokość obowiązujących definicji wprowadza znaczną swobodę i dowolność interpretacji kategorii państwa w sferze rozwiązań praktycznych i prowadzi do niepotrzebnych nieporozumień. Chodzi tutaj przede wszystkim o identyfikowanie najwyższej władzy w hierarchii gospodarczej z państwem wykonującym określone funkcje ekonomiczne na zasadzie monopolu własności społecznej i w związku z tym o traktowanie jej jako jedynej możliwej w socjalizmie formy występowania państwa w sferze stosunków gospo-

² Z. Kamecki, J. Sołdaczuk, W. Sierpiński, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1964, s. 496. Natomiast nieco inne brzmienie definicji monopolu handlu zagranicznego nadaje Z. Kamecki w artykule *The Problems of Foreign Trade Monopoly in a Socialist Economy*: „[...] termin ten oznacza sytuację, w której handel zagraniczny zostaje przejęty przez odpowiednie organizacje państwowe i przedsiębiorstwa państwowe”, w: *International Trade and Development Theory and Policy*, Warszawa 1966. Natomiast S. Szczypiorski stwierdza, że „monopol handlu zagranicznego oznacza wyłączne prawo państwa do dokonywania obrotów towarowych z zagranicą, albo inaczej mówiąc, skupienie w ręku państwa całości spraw handlu zagranicznego” (*Socjalistyczny monopol handlu zagranicznego w teorii i praktyce gospodarczej*, Zeszyty Naukowe SGPiS, z. 5, s. 382).

³ B. Minc, *Ekonomia polityczna socjalizmu*, Warszawa 1961, s. 575.

darczych⁴. Jeśli ujęcie kategorii państwa na gruncie ekonomicznym sprowadzone zostaje do sfery centralnych organów aparatu gospodarczego, to na mocy definicji państwowy monopol handlu zagranicznego oznacza monopol władzy centralnej na odcinku realizacji obrotów handlowych z zagranicą. W rezultacie przejęcie przez władze centralne funkcji prowadzenia wymiany z zagranicą jest równoznaczne z koniecznością wprowadzenia centralistycznego modelu handlu zagranicznego, a samo pojęcie monopolu handlu zagranicznego może być identyfikowane ze scentralizowanym sposobem realizacji transakcji handlu zagranicznego⁵. Wobec faktu powszechnego uznania tezy o nienaruszalności monopolu państwa w handlu zagranicznym⁶, ujęcie takie wywołać może szereg poważnych nieporozumień na tle wyboru i zastosowania różnych zasad funkcjonowania mechanizmu czy różnych form organizacji ekonomicznej handlu zagranicznego. W praktyce koncepcja państwowego monopolu handlu zagranicznego przekreśla możliwość i celowość przyjęcia innego modelu handlu zagranicznego. Ewentualne modyfikacje w kierunku wprowadzenia jakichkolwiek zmian w funkcjonującym systemie handlu zagranicznego mogłyby oznaczać podważanie ustrojowej zasady monopolu państwowego — muszą więc zostać uznane nie tylko za niepożądane, ale wręcz szkodliwe. W ten sposób niemal podświadomie utrwała się istniejące przekonanie o potrzebie i konieczności utrzymania lub co najwyżej udoskonalenia dotychczasowej formy realizacji obrotów handlu zagranicznego.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż identyfikacja państwowego monopolu handlu zagranicznego z daleko posuniętym, centralistycznym sposobem jego realizacji przeważała do tej pory w literaturze marksistowskiej, dotyczącej handlu zagranicznego w gospodarce socjalistycznej. Posłużyła ona jednocześnie do przeprowadzenia poważnej krytyki całej

⁴ Problem ten wykracza znacznie poza ramy niniejszego opracowania i dotyka dość kontrowersyjnej kwestii identyfikowania monopolu własności społecznej z celowością monopolu określonej formy organizacji ekonomicznej społeczeństwa. Co prawda w teorii ekonomii politycznej celowość istnienia monopolu produkcji i zbytu z chwilą uspołecznienia środków produkcji nie budzi na ogół poważniejszych zastrzeżeń, o ile własność socjalistyczna potrafi skutecznie eliminować szkodliwe działanie monopolistyczne znane skądinąd gospodarce kapitalistycznej. Stanowisko takie jednak, zgodnie z argumentacją niektórych ekonomistów, bynajmniej nie oznacza uznania w każdej sytuacji zasady monopolu (koncentracji dyspozycji) za podstawę rozwiązań ekonomiczno-organizacyjnych w sferze stosunków gospodarczych. Por. W. Wilczyński, *Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy*, Warszawa 1965 s. 219—221; A. Hodoly, *Wstęp do badań rynku*, Warszawa 1961, s. 213 i n.

⁵ Por. Z. Kamecki, op. cit., s. 20; J. Sołdaczuk, *Handel międzynarodowy*. Warszawa 1967, s. 31—32.

⁶ Co znajduje zewnętrzny, formalnoprawny wyraz w odpowiednim postanowieniu władzy konstytucyjnej państwa socjalistycznego, np. w art. 7 ust. 2 Konstytucji PRL.

koncepcji monopolu handlu zagranicznego przez szereg ekonomistów krajów zachodnich⁷. Opierając się bowiem na istniejącej organizacji handlu zagranicznego w Związku Radzieckim, a później w krajach demokracji ludowej oraz na powszechnie formułowanych przez ekonomistów marksistowskich zasadach polityki handlu zagranicznego, wysuwali oni w szczególności zarzut, że ustanowienie monopolu handlu zagranicznego z istoty swej usztywnia mechanizm obrotów handlowych i prowadzi do autarkii w gospodarce planowej⁸.

W istocie rzeczy posługiwanie się terminem „państwo” w sensie ekonomicznym nie może zostać użyte wyłącznie dla oznaczenia centralnego aparatu gospodarczego, ale musi odnosić się do całego istniejącego w gospodarce społecznego aparatu wytwórczego, który obejmuje przecież zarówno szczebel centralny, jak i szczebel wykonawczy.

Uchylając możliwość identyfikacji państwa z najwyższym szczeblem władzy w hierarchii ekonomicznej musimy dokonać wyraźnego rozróżnienia pomiędzy potrzebą monopolu określonej formy organizacji ekonomicznej a monopolem społecznym lub państwowym uwarunkowanym zgoła innymi kryteriami. Jasne jest, że z chwilą przeprowadzenia takiego rozróżnienia monopol handlu zagranicznego, definiowany powszechnie jako wyłączność dokonywania obrotów handlowych za granicą przez państwo, nie może być już traktowany jako monopol centralnego aparatu handlu zagranicznego, czy też utożsamiany z centralistycznym systemem handlu zagranicznego, funkcjonującym w gospodarce⁹.

Pojęcie państwowego monopolu handlu zagranicznego teoretycznie oznacza, że tylko i wyłącznie państwowy aparat gospodarczy, czyli uspołeczniona sfera gospodarki narodowej posiada faktyczne prawo do realizacji handlu zagranicznego. Możliwość prowadzenia handlu zagranicznego pozbawiona zostaje natomiast sfera gospodarki nie uspołecznionej, a więc istniejący jeszcze sektor drobnotowarowy, kapitalistyczny oraz osoby fizycznej.

W ten sposób w początkowej fazie uspołecznienia środków produkcji ustanowienie społecznego monopolu w zakresie handlu zagranicznego umożliwia automatycznie wyparcie prywatnych podmiotów gospodarczych i pozwala na utrzymanie obrotów z zagranicą w ręku państwa. Funkcja ta wymaga utworzenia odpowiedniego centralnego ośrodka koordynującego i podejmującego przynajmniej podstawowe decyzje eko-

⁷ Por. Z. Kamecki, op. cit., s. 20; J. Słodaczuk, op. cit., s. 31—32.

⁸ J. Viner, *International Trade and Economic Development*, Oxford 1957, s. 82—85, oraz *Trade Relations Between Free-Market and Controlled Economies*, Genève 1943, s. 70—83; A. Nove, D. Donnelly, *Trade with Communist Countries*, London 1961, s. 40—41; J. P. Young, *The International Economy*, New York 1951, s. 374—378; F. E., *East-West Trade Policy in Perspective*, Board of Trade Journal, 1963, Vol. 184, No. 3448, s. 869—872.

⁹ Por. Z. Kamecki, op. cit., s. 20—21.

nomiczne w celu regulacji procesu wymiany dóbr i usług z zagranicą. Jest oczywiste, że w warunkach społecznego monopolu handlu zagranicznego mechanizm obrotów handlowych będzie musiał działać w kierunku zgodnym z preferencjami płynącymi z centralnego ośrodka regulacji.

Wyklucza to więc całkowitą autonomię procesów handlu zagranicznego i oznacza jego podporządkowanie władzy centralnej. Konieczność postępowania zgodnego z preferencjami centrum w żadnym jednak wypadku nie przesądza sposobów, zakresu i metod tego podporządkowania lub ściślej, typu mechanizmu funkcjonowania handlu zagranicznego. W rzeczywistości dla wyjaśnienia samej istoty monopolu handlu zagranicznego zgoła drugoplanową sprawą jest system funkcjonowania handlu zagranicznego, ponieważ konkretna jego forma zawsze jest uzależniona od aktualnego układu warunków polityczno-ekonomicznych¹⁰.

W świetle dotychczasowych uwag naruszenie zasady państwowego monopolu obrotów handlowych z zagranicą może nastąpić jedynie w przypadku dopuszczenia do zawierania transakcji handlu zagranicznego prywatnych podmiotów gospodarujących i osób indywidualnych, zaś całkowite jej złamanie wiąże się z odejściem od wprowadzania ekonomiki na tory socjalistyczne i przywróceniem gospodarki kapitalistycznej¹¹. Monopol handlu zagranicznego, eliminując możliwość realizacji obrotów handlu zagranicznego przez przedsiębiorstwa i osoby prywatne, wyklucza zatem szkodliwe działanie typu kapitalistycznego i zmierza do ograniczania i wypierania występującego jeszcze miejscami sektora prywatnego w myśl ogólnospołecznych kryteriów gospodarowania.

W warunkach pełnej społecznej własności środków produkcji nie ist-

¹⁰ Kwestia ta została właściwie już dostrzeżona przez W. Lenina, który w polemice z Bucharinem wyraźnie przesuwa sprawę funkcjonowania aparatu handlu zagranicznego na drugi plan, przywiązując natomiast duże, a bodajże zasadnicze znaczenie zadaniu utrzymania handlu zagranicznego w ręku państwa. Zdaniem W. Lenina, w warunkach łatwej ekspansji zagranicznej na olbrzymi rynek rosyjski o żadnej polityce celnej nie mogło być mowy, a ponadto bariery celne nie zdołałyby zapobiec dokonywaniu przez chłopów, kupców, drobną burżuazję rosyjską niezwykle korzystnych transakcji zagranicznych. Tylko system monopolu mógł być w tych warunkach skutecznym instrumentem utrzymania handlu zagranicznego w rękach władzy socjalistycznej. Nie przeszkadza to jednak Leninowi polecać tworzenia mieszanych (państwowo-prywatnych) towarzystw handlu zagranicznego w celu osiągnięcia lepszej ich sprawności ekonomicznej lub wreszcie odsprzedać prawa realizacji handlu zagranicznego w zakresie niektórych towarów kupcom prywatnym, jeśli warunki polityczno-ekonomiczne nie pozostawały w sprzeczności z maksymalizacją korzyści ekonomicznych. Por. W. Lenin, *Dziela*, t. 33, s. 472—475.

¹¹ Stanowisko to pośrednio, jak się wydaje, potwierdza również Z. Kamecki. Por. Z. Kamecki, J. Soldaczuk, W. Sierpiński, op. cit., s. 496; także Z. Kamecki, *The Problems of Foreign Trade Monopoly*, op. cit., s. 19—23.

nieje więc, jak się wydaje, kwestia państwowego monopolu handlu zagranicznego, nie istnieje już bowiem przeciwstawność interesów państwowych, a własność socjalistyczna wyklucza, jak się zdaje, niebezpieczeństwo działania na szkodę interesów społecznych. W tej sytuacji zasada monopolu handlu zagranicznego jest tylko jeszcze jednym wyrazem potwierdzenia wyłączności socjalistycznych form gospodarowania na odcinku obrotów handlowych z zagranicą. Nie rozwiązuje to, rzecz jasna, problemu stworzenia organizacji ekonomicznej w sferze stosunków handlowych z zagranicą, wymagającego obiektywnej analizy procesów gospodarczych i jest bardziej skomplikowany. Praktyka co prawda ogólnie dowodzi, że aktualna forma organizacji handlu zagranicznego pozostaje przede wszystkim pod wpływem poziomu koncentracji i specjalizacji aparatu wytwórczego. Każde więc inne rozwiązanie niezgodne z istniejącym stopniem koncentracji produkcji — przyznające zarówno zbyt małą, jak też zbyt dużą swobodę manewru społecznym wytwórcom w zakresie handlu zagranicznego — mogłoby ograniczać i utrudniać realizację postulatu optymalnego wykorzystania zasobów.

O ile więc kwestię utrzymania procesu obrotów handlowych z zagranicą w obrębie socjalistycznej własności rozwiązuje zasada monopolu handlu zagranicznego (zasada uspołecznienia), o tyle nadal otwarty pozostaje problem optymalizacji tej wymiany. Przekształcenia handlu zagranicznego w ultraracjonalny system nie zapewnia automatycznie aktu nacjonalizacji, zmiany stosunków własnościowych. Konkretnie formy wcielania w życie zasady monopolu handlu zagranicznego uzależnione są bowiem od istniejącego układu warunków gospodarczo-politycznych. Nie można zatem przyjąć a priori za społecznie racjonalny i uzasadniony centralny system organizacji handlu zagranicznego, jeśli niedostateczna efektywność takiego mechanizmu realizacji obrotów zewnętrznych nie tylko utrudnia, ale wręcz uniemożliwia w praktyce wykonywanie zadań ujętych w planie gospodarczym. Jedyłą bowiem podstawą uznania centralistycznego sposobu prowadzenia obrotów zagranicznych może być jego sprawność ekonomiczna, wyrażająca się w postaci utworzenia efektywnie funkcjonującego mechanizmu obrotów handlowych z zagranicą.

Ogólne dążenie do efektywności i intensyfikacji wykorzystania aktualnie posiadanego aparatu wytwórczego, uwarunkowane przede wszystkim instytucjonalnymi czynnikami funkcjonowania gospodarki — przeobrażeniami modelowymi, wysuwa w związku z tym na czołowe miejsce problem konstrukcji mechanizmu handlu zagranicznego. Nieadekwatne formy realizacji państwowego monopolu handlu zagranicznego muszą ulec rzeczywistej zmianie, jeśli chcemy uniknąć zakłóceń w tempie procesu wzrostu. Ażeby jednak monopol handlu zagranicznego stał się prawdziwym narzędziem rozwoju ekonomicznego w gospodarce narodowej, konieczne jest zerwanie ze schematycznym pojmowaniem tej koncepcji oraz przewyciężenie dogmatycznej jej interpretacji w teorii i praktyce.

II. PODSTAWOWE CECHY PAŃSTWOWEGO MONOPOLU HANDLU ZAGRANICZNEGO

Przejęcie funkcji prowadzenia obrotów towarowych z zagranicą przez państwo w drodze nacjonalizacji handlu zagranicznego nie świadczy bynajmniej natychmiast o pozytywnym rozwiązaniu tego zadania. Przeciwnie — instytucja państwowego monopolu handlu zagranicznego, zmierzająca do urzeczywistnienia optymalizacji handlu zagranicznego, tworzy szereg nowych i dotychczas nie znanych problemów związanych z jego realizacją.

Jest oczywiste, że konkretne formy monopolu handlu zagranicznego w zależności od sytuacji mogą być różne. Przede wszystkim model handlu zagranicznego pozostaje pod wpływem ogólnego modelu funkcjonowania gospodarki narodowej oraz stanu bilansu płatniczego¹². Wraz ze zmianą obowiązujących zasad gospodarowania zmieniają się również konkretne formy ustrojowe państwowego monopolu handlu zagranicznego. Wynika stąd problem stałej konfrontacji przyjętych zasad mechanizmu handlu zagranicznego z potrzebami jego rozwoju, a więc także konieczność poszukiwania i konstruowania nowych rozwiązań ekonomicznych i instytucjonalnych. Bez względu jednak na różne możliwe propozycje zmian modelowych zmierzających do stworzenia najbardziej efektywnego w danych warunkach systemu wymiany z zagranicą, istnieją pewne niezmiennie cechy monopolu handlu zagranicznego, a wynikające z samych założeń socjalistycznego sposobu produkcji. Cechy te — przybierając postać ogólnych warunków ustrojowych, jakim muszą odpowiadać postulowane modele handlu zagranicznego w gospodarce socjalistycznej — określają podstawowe założenia funkcjonowania każdego systemu wymiany handlowej z zagranicą. Dotyczą one w szczególności:

1. konieczności podporządkowania handlu zagranicznego przede wszystkim realizacji rzeczowym proporcjom planu gospodarki narodowej;
2. potrzeby kontroli i regulacji przez państwo całości obrotów z zagranicą;
3. wprowadzenia dualnej formy rachunku ekonomicznego zagranicznej wymiany handlowej; przybiera ona postać rachunku makroekonomicznego (bilansowego) na szczeblu centralnym oraz rachunku mikroekonomicznego (rachunku opłacalności) w skali przedsiębiorstwa.

Nie uwzględnienie powyższego układu cech, klasyfikujących się do kategorii podstawowych w sensie ustrojowym w konkretnym modelu handlu zagranicznego, grozi sprzecznym działaniem mechanizmu wymiany zagranicznej z ogólnonarodowymi kryteriami gospodarowania. W rezultacie więc utrzymanie tych cech jest równoznaczne z utrzymaniem monopolu państwa na odcinku handlu zagranicznego. Nie ulega przy tym

¹² Por. Z. Kamecki, J. Sołdaczuk, W. Sierpiński, op. oit.

wątpliwości, iż w miarę upływu czasu treść przytoczonych wyżej zasadniczych cech modelowych może ulec pewnej ewolucji na skutek zarówno procesów wewnętrznych przeobrażeń ekonomicznych, jak też postępującego rozwoju integracji gospodarczej narodowych terytoriów.

1. Przyjęcie nowych kryteriów gospodarowania w warunkach uspołecznienia środków produkcji ma zasadnicze znaczenie dla procesu realizacji obrotów zewnętrznych. Optymalizacja decyzji w skali makroekonomicznej wymaga znacznego zakresu gestii centralnej nie tylko w celu stworzenia możliwości projektowania i realizacji podstawowych kierunków rozwoju gospodarki, ale również dla utrzymania koordynacji programu handlu zagranicznego z założonymi proporcjami planu. Z chwilą ustanowienia państwowego monopolu handlu zagranicznego mechanizm obrotów z zagranicą będzie musiał zmierzać w kierunku urzeczywistnienia pożądanej skali preferencji władzy centralnej. W ten sposób nastąpi bezpośrednio włączenie całości obrotów zewnętrznych w ramy procesu wzrostu gospodarczego, a tym samym zostanie określone miejsce handlu zagranicznego w hierarchicznej strukturze celów ekonomiki.

W tej sytuacji rola handlu zagranicznego zostaje sprowadzona głównie do zabezpieczenia strategicznych zadań w procesie wzrostu gospodarczego. Przyjęcie takiej funkcji handlu zagranicznego jest w zasadzie równoznaczne z uznaniem nadrzędnego charakteru celu wewnętrznego rozwoju i oznacza ogólne podporządkowanie procesu wymiany zagranicznej potrzebom gospodarki narodowej. W praktyce natomiast pełne podporządkowanie mechanizmu handlu zagranicznego jest ściśle związane z metodologią planowania gospodarki narodowej, a konkretnie wynika z ustanowienia planu centralnego obejmującego swym zasięgiem również sferę obrotów z zagranicą. Stąd podstawowe decyzje dotyczące głównych proporcji handlu zagranicznego (wolumen i struktura eksportu i importu) wynikają z rachunku bilansowego gospodarki w skali centralnej i są koordynowane z innymi wielkościami planu narodowego.

Inną pozycję w hierarchii zadań gospodarczych zajmuje handel zagraniczny w kapitalistycznym systemie gospodarki rynkowej, gdzie mechanizm handlu zagranicznego nie jest bezpośrednio sprzężony z procesem wzrostu. Zgodnie bowiem z dominującą tutaj formą własności, większość decyzji dotyczących obrotów z zagranicą realizowana jest przez indywidualne podmioty gospodarowania z punktu widzenia ich prywatnych celów, w sposób niezależny od siebie. Natomiast koordynacja działań tych podmiotów gospodarczych w skali ogólnonarodowej dokonywana jest *ex post*, a więc następuje dopiero później w wyniku działań rynkowych. Oczywiście, iż interwencja państwa w sferze wymiany zagranicznej, przejawiająca się w odpowiedniej polityce handlowej rządu, zawiera coraz częściej daleko idące posunięcia, naruszające istotnie zasadę wolności podejmowania decyzji w przedsiębiorstwie kapitalistycznym, stwarzając

w ten sposób możliwości regulacji rozmiarów importu i eksportu z punktu widzenia określonych potrzeb ogólnospołecznych. Zawsze jednak ostateczna decyzja co do podejmowanych transakcji handlowych należy nie do kogo innego, jak tylko wyłącznie do przedsiębiorcy kapitalistycznego, realizującego spośród szeregu transakcji dozwolonych przez państwo te, które wykazują najwyższą opłacalność ekonomiczną¹³. Fakt ten, jak się wydaje, generalnie przesądza o miejscu handlu zagranicznego w hierarchii gospodarki kapitalistycznej, stawiając go w sytuacji równorzędnego partnera w stosunku do innych sektorów gospodarki. Handel zagraniczny funkcjonuje tutaj niejako autonomicznie w stosunku do całości gospodarki narodowej i w związku z tym jego mechanizm tylko w sposób pośredni dostosowuje się do realizacji zadań na odcinku strategii rozwoju ekonomicznego (pomimo wzrastającej skali selektywnej kontroli obrotów przez aparat państwowy). Treść takiego podporządkowania najczęściej sprowadza się do pogodzenia realizowanego programu ekonomicznego z polityką handlu zagranicznego z punktu widzenia konieczności zachowania ogólnej równowagi gospodarczej danego kraju kapitalistycznego (a w szczególności utrzymania równowagi płatniczej). W tej sytuacji zawsze istnieje możliwość, że cele wskazane jako pożądane w programie handlu zagranicznego, a warunkujące realizację odpowiednich wewnętrznych proporcji gospodarczych, niekoniecznie zostaną w pełni lub choć w części osiągnięte.

Ponieważ w gospodarce socjalistycznej przyjęte w wyniku procesu centralnego planowania proporcje handlu zagranicznego bezpośrednio warunkują wykonanie rzeczowych proporcji wewnętrznych, zadane wielkości obrotów handlu zagranicznego powinny być ściśle realizowane. Nie ulega ponadto wątpliwości, iż skuteczność podporządkowania handlu zagranicznego celom wyrażonym w planie narodowym uzależniona będzie od pewnej koncentracji dyspozycji gospodarczej, której towarzyszyć musi utworzenie właściwego mechanizmu realizacji planu, zapewniającego efekty zgodne z postulowaną skalą preferencji szczebla centralnego. Celowość podporządkowania handlu zagranicznego proporcjom wewnętrznym nie może oznaczać jednak stosowania zupełnie dowolnego mechanizmu funkcjonowania obrotów z zagranicą (np. wykluczającego ewentualność korygowania przez wykonawców błędnych ustaleń wyjściowych władzy centralnej). Ponadto wypada podkreślić, iż celowość podporządkowania obrotów zewnętrznych wyłącznie potrzebie uruchomienia kompleksowego układu ekonomicznego — interpretowana w sposób dogmatyczny, może również pozostawać w pewnej sprzeczności z korzyściami wynikającymi z włączania gospodarki narodowej do układu międzynarodowego podziału pracy, a nawet stwarzać niebezpieczeństwo autarkizacji gospodarki.

¹³ Por. Z. Kamecki, J. Słodczuk, W. Sierpiński, op. cit., s. 497.

2. Założenie podporządkowania handlu zagranicznego rzeczowym proporcjom planu gospodarczego nie będzie jednak w pełni realne i skuteczne, jeśli nie zostanie powiązane z odpowiednim zinstytucjonalizowanym mechanizmem kontroli i regulacji państwa. Pojawienie się zjawiska kontroli w sferze handlu zagranicznego zostaje wywołane nie tylko jednak potrzebą efektywnego regulowania całokształtu obrotów handlowych z zagranicą dokonywanych z punktu widzenia realizacji wewnętrznych proporcji gospodarczych w toku przyspieszonego rozwoju ekonomicznego. Często zmienna sfera zjawisk politycznych w świecie nie zawsze oddziałuje pozytywnie w kierunku liberalizacji międzynarodowych stosunków handlowych i poważnie zakłóca funkcjonowanie aktualnie istniejącego układu stosunków z zagranicą, poważnie osłabiając dążenie do pewnej harmonii celów narodowych. Wynik takiego działania powoduje obiektywną konieczność przyjęcia i zastosowania takiej narodowej strategii handlowej na zewnątrz, która przeciwdziałając wpływowi zagranicy pozwoli na utrzymanie pożądaných w danym czasie rozmiarów obrotów handlu zagranicznego.

Potrzeba zachowania i „ochrony” określonego poziomu wymiany handlowej prowadzi do bezpośredniego lub pośredniego oddziaływania aparatu państwa w sferze realizacji obrotów z zagranicą i odrzuca zasadę tolerowania całkowitej swobody w zawieraniu transakcji handlu zagranicznego¹⁴. Konkretnym zaś tego wyrazem na zewnątrz jest ustanowienie i wprowadzenie w życie odpowiedniego mechanizmu kontroli i regulacji państwa funkcjonującego w skali centralnej. W efekcie kontroli występuje rzeczowe i wartościowe limitowanie obrotów, wyznaczanie cen krajowych na towary z importu, łącznie z odpowiednią ich dystrybucją, zgodnie z makroekonomicznymi celami gospodarki narodowej. O poziomie wymiany z zagranicą nie będą tutaj wyłącznie decydować kryteria opłacalności ekonomicznej. Część transakcji handlu zagranicznego, uzasadniona z ekonomicznego punktu widzenia, zostanie wyeliminowana na skutek sprzeczności z preferencjami wyrażanymi przez państwo.

W warunkach gospodarki kapitalistycznej państwowa kontrola i regulacja handlu zagranicznego przejawia się w ograniczaniu importu określonych towarów, nadmiernie konkurencyjnych w stosunku do towarów krajowych, a popieraniu eksportu w celu utrzymania równowagi bilansu płatniczego i osiągnięcia równowagi ogólnej gospodarki narodowej¹⁵. Decyzje w sprawie wielkości ograniczeń podejmują tutaj organa administracji państwowej, natomiast decyzje w sprawie realizowania poszczególnych transakcji handlowych podejmują prywatne podmioty gospodarujące —

¹⁴ Sytuacja taka ma w szczególności miejsce w warunkach gospodarki „wyczulonej na import”, która zmierza do uodpornienia swojej struktury ekonomicznej na wpływy zagranicy poprzez odpowiednie metody kontroli importu oraz eksportu przez państwo.

¹⁵ Por. Z. Kamecki, J. Słodaczuk, W. Sierpiński, op. cit., s. 466—475.

przedsiębiorstwa kapitalistyczne. Kontrola i regulacja tego rodzaju w systemie kapitalistycznym występuje najczęściej w podwójnej formie. Pierwszą z nich jest zwykła doraźna kontrola stosowana dla podtrzymania koniunktury eksportowej, ograniczająca się w gruncie rzeczy w swych efektach do łagodzenia fluktuacji cyklicznych transmitowanych z rynku światowego. Druga postać kontroli (występująca przeważnie w momencie załamania się równowagi bilansu płatniczego w kraju), opiera się na stosowaniu przez aparat państwowy skoordynowanych środków dla uzyskania efektów o charakterze długofalowym i zmierza do wywołania w gospodarce pewnych odcinkowych zmian strukturalnych¹⁶. W systemie gospodarki socjalistycznej państwowy aparat kontroli i regulacji nie tylko może ustanawiać ograniczenia w procesie wymiany oparte na monopolu handlu zagranicznego, ale posiada sam prawo podejmowania decyzji w sprawie realizowania poszczególnych transakcji handlu zagranicznego.

Funkcja wykonywania kontroli nie stanowiłaby więc w istocie problemu, gdyby faktycznie jedynym eksporterem i importerem był centralny aparat państwowy, który dokonując transakcji z zagranicą w ściśle wyznaczonym przez siebie wymiarze, automatycznie w ten sposób gwarantowałby realność obrotów towarowych, a więc i wykonanie planu. Jednakże taka sytuacja mogłaby mieć zastosowanie tylko w warunkach gospodarki o stosunkowo wąskim zakresie stosunków handlowych z zagranicą. W większości natomiast przypadków państwowy monopol obrotów handlu zagranicznego może być wykonywany głównie za pomocą określonych organów wyspecjalizowanych (centrale handlu zagranicznego i inne instytucje) lub przedsiębiorstw przemysłowych. Daje to podstawy do wprowadzenia struktury wieloszczeblowej, w której czynności prowadzone w sferze wymiany handlowej z zagranicą muszą ulec podziałowi. Rozgraniczenie czynności handlu zagranicznego oznacza tutaj wyodrębnienie co najmniej szczebla wykonawczego (którego przedmiotem działalności jest sfera rozwiązań mikroekonomicznych), pozostającego w stosunku podrzędności do szczebla centralnego planisty, którego nie kwestionowaną domenę stanowi sfera rozstrzygnięć makroekonomicznych¹⁷.

¹⁶ Typowym tego przykładem jest udana próba wyjścia z trudnej sytuacji gospodarczej Anglii tuż po drugiej wojnie światowej. „Wielka Brytania w obliczu dotkliwego deficytu bilansu płatniczego przystąpiła do forsowania eksportu w oparciu o wprowadzony w czasie wojny system kontroli państwa nad całokształtem gospodarki. Polityka ta doprowadziła do bardzo istotnej zmiany w strukturze dochodu narodowego [...] co w decydującym stopniu przyczyniło się do przywrócenia równowagi bilansu płatniczego w stosunkowo krótkim okresie czasu” (A. Sze-worski, *Polityka forsowania eksportu w W. Brytanii w okresie powojennym, jako przykład planowania gospodarczego w systemie kapitalistycznym*, *Ekonomista* 1960 nr 1, s. 111).

¹⁷ Jako centralnego planistę można w tym przypadku określić, np. Komisję

Już z faktu formalnego tylko wyodrębnienia szczebla centralnego i szczebla wykonawczego wynika konieczność poddania aktywnej kontroli i regulacji przez szczebel centralny całokształtu działań szczebla wykonawczego w zakresie realizacji przyjętego planu obrotów handlowych z zagranicą. Ponadto raz ustalony plan handlu zagranicznego nie jest bynajmniej zupełnie sztywną i nienaruszalną zasadą, wręcz przeciwnie — może (nawet znacznie częściej aniżeli na innych odcinkach) ulegać różnym zmianom¹⁸. Ponieważ pełną znajomość warunków w całej gospodarce narodowej, od których zależy efektywne wykonanie zadań, posiada jedynie centralny szczebel planujący i kształtujący rzeczowe proporcje planu — tylko więc uwzględnienie jego preferencji prowadzi do formowania się prawidłowej struktury obrotów towarowych z zagranicą i rozszerzenia tej wymiany.

W tej sytuacji kontrola państwa odnosić się będzie przede wszystkim do sfery wykonywania decyzji makroekonomicznych władzy naczelnej i będzie zmierzać do osiągnięcia oraz utrzymania pełnej synchronizacji procesu realizacji planu z założonymi proporcjami handlu zagranicznego. Działanie aparatu kontroli państwowej w celu regulacji procesu wymiany handlowej z zagranicą podążać będzie w kierunku ustanawiania i wprowadzania (w sposób mniej lub bardziej rygorystyczny) szeregu określonych warunków ekonomicznych (ceny, kursy itp.) i instytucjonalnych (formy planowania i zarządzania) dostosowanych do bieżącej sytuacji. Wprowadzając zatem do produkcji określony układ warunków modyfikujących w trakcie realizacji proporcje planu obrotów handlowych z zagranicą, można naprowadzać niejako wykonawców planu handlu zagranicznego na precyzyjne i ekonomiczne realizowanie pożądaných (w danym czasie) preferencji szczebla centralnego i tą drogą możliwie najdokładniej harmonizować interesy producentów z zamierzeniami władzy naczelnej.

Realizację optymalnych rozmiarów i struktury handlu zagranicznego warunkuje nie tyle jednak istnienie szeroko rozbudowanego systemu kontroli i regulacji wymiany towarowej z zagranicą (czynnik instytucjonalny), ile efektywność ekonomiczna mechanizmu tej kontroli i regulacji wykonywanej przez centralny aparat państwowy (czynnik funkcjonalny). Unikając formułowania tutaj jakichkolwiek rozwiązań w celu określenia najbardziej prawidłowego systemu kontroli obrotów handlowych z zagra-

Planowania i Ministerstwo Handlu Zagranicznego, podczas gdy do szczebli wykonawczych wypada zaliczyć przedsiębiorstwa przemysłowe, zjednoczenia oraz centrale handlu zagranicznego.

¹⁸ Konieczność zmiany planu handlu zagranicznego wynika głównie z fluktuacji rynkowych za granicą i ze zmian w układzie proporcji wewnętrznych. Ponadto można również wymienić podpisanie umów handlowych, które zmieniają przyjęte w planie wielkości importu i eksportu, nadzwyczajne decyzje rządu zmieniające pierwotne założenia planowe itd.

nicą, wypada jedynie podkreślić, iż zakres, charakter oraz metody tej kontroli i regulacji zawsze pozostają uzależnione od generalnie przyjętego schematu funkcjonowania gospodarki narodowej.

3. Najtrudniejszą jednak kwestią w handlu zagranicznym jest przejście od preferencji centralnego planisty do decyzji ekonomicznych bezpośrednio określających poziom i strukturę obrotów handlowych z zagranicą.

Warunkiem realizacji każdego układu preferencji na polu wymiany handlowej z zagranicą jest znajomość kosztowności (nakładów) poszczególnych przedsięwzięć, która związana jest z obiektywnymi warunkami produkcji. Ten sam układ preferencji pozwala bowiem na ułożenie zupełnie innych zadań, które należy postawić przed handlem zagranicznym, jeśli centralny planista znajduje się na zgoła innej krzywej możliwości produkcyjnych gospodarki. Jeśli zatem centralny planista chce zdecydować, jaka struktura i zakres handlu zagranicznego są efektywne i pożądane z punktu widzenia jego układu preferencji, obejmującego całość kształt gospodarki narodowej, niezbędne staje się pełne zestawienie nakładów i efektów wszystkich wchodzących w rachubę alternatyw oraz ich porównanie. Tylko w ten sposób rachunek ekonomiczny może bowiem urzeczywistnić ostateczne sformułowanie zadań (struktura, wolumen i kierunki obrotów handlowych), które swoje odzwierciedlenie znajdują następnie w planie centralnym.

Sytuacja byłaby niewątpliwie prosta, gdyby działanie handlu zagranicznego oznaczało kierowanie się wyłącznie sygnałami i bodźcami płynącymi z rynku światowego, które wynikają z danego układu warunków produkcyjnych i wymiennych, istniejącego układu cen, kosztów itp. Wówczas, zgodnie z zasadami modelu rynkowego, dany układ kosztów krajowych oraz cen światowych wyznacza nie tylko kierunki, strukturę oraz rozmiar obrotów z zagranicą, lecz w dużym również stopniu przesądza wybór kierunków inwestycji eksportowych, uzależniając ich realizację od rozpiętości w poziomie bieżącej rentowności produkcji eksportowej. Zastosowanie tego rodzaju kryterium ekonomicznego wyboru, oparte na maksymalizacji bieżącej rentowności, realizowanej w drodze mechanizmu rynkowego, wiązałoby się z przejściem decyzji eksportowo-importowych przez przedsiębiorstwa produkcyjne.

Gospodarka socjalistyczna nie znajduje się jednak w statyce, lecz jest układem dynamicznym, poruszającym się w kierunku autonomicznie określonej struktury docelowej w szerokim horyzoncie czasowym, zatem rachunku ekonomicznego w handlu zagranicznym nie można prowadzić tylko na podstawie aktualnego układu proporcji w produkcji i wymianie — a więc na podstawie kryteriów rynkowych. Zakres wykorzystania takiego rachunku ekonomicznego, w którym obowiązującymi parametrami dla przedsiębiorstwa są ceny i kursy dewizowe bezpośrednio determinu-

jące alternatywy wyboru, dotyczące rozmiarów i struktury obrotów z zagranicą, będzie uzależniony od tego, w jakiej mierze proporcje układu wyjściowego są odchyłone od proporcji docelowych¹⁹. Dopóki jednak układ wyjściowy różni się radykalnie od docelowego układu produkcyjnego, handel zagraniczny będzie wynikał przede wszystkim z braku możliwości zbilansowania danej struktury podaży ze strukturą efektywnego popytu w ramach układu wewnętrznego. Dopiero później powstaje uświadomienie możliwości wykorzystania mechanizmu obrotów zagranicznych jako nie tylko potężnego środka przyspieszania tempa przebudowy struktury aparatu wytwórczego, ale i jako czynnika istotnie wpływającego na obniżenie kosztów przebudowy dotychczasowej struktury na bardziej efektywną z punktu widzenia wydajności krajowych czynników produkcji.

Wydaje się więc, iż stosunek między strukturą wyjściową a uznaną za optymalną *ex ante* strukturą docelową posiada podstawowe znaczenie dla kwestii roli i miejsca handlu zagranicznego w hierarchii podstawowych zadań gospodarczych i ogólnie określa zakres i charakter podporządkowania mechanizmu handlu zagranicznego rzeczowym proporcjom układu docelowego. Dysponując ogólnospołeczną oceną zasobów krajowych czynników produkcji i bilansując te zasoby z potrzebami w jednostkach naturalnych, szczebel centralny będzie w stanie automatycznie ustalić ogólne zadania w zakresie obrotów handlowych z zagranicą, zabezpieczając tą drogą wybór najbardziej optymalnego wariantu planu handlu zagranicznego. Przesłanki, na których może zostać oparty wybór podstawowych kierunków rozwoju handlu zagranicznego, w ramach okresów wieloletnich wiąże się więc z niewartościowym charakterem kryteriów alokacji zasobów. Szczebel centralny posiada zatem nieporównanie bogatszy zasób kryteriów oceny, ponieważ dysponuje niedostępną dla pojedynczych przedsiębiorstw informacją o całokształcie perspektyw rozwojowych gospodarki.' Dopiero znajomość tych informacji daje rzeczywiste podstawy dla konstrukcji systemu rachunku makroekonomicznego — rachunku władzy centralnej.

Makroekonomiczny rachunek handlu zagranicznego wyznacza podstawowe cele handlu zagranicznego na podstawie perspektywicznie sporządzonego in natura bilansu krajowych czynników produkcji. Zostają w nim odzwierciedlone bilansowe „rzadkości” i „obfitości” poszczególnych czynników produkcji, co w końcowym efekcie pozwala na wyznaczenie wolumenu i struktury obrotów handlowych z zagranicą. Określone w wyniku bilansowania na szczeblu centralnym parametry, przyjęte dyrektywy i limity rzeczowo-wartościowe zapewniające utrzymanie wyznaczonych proporcji handlu zagranicznego, stanowią nadrzędne kryterium racjonalności dla działalności wszystkich podmiotów gospodarujących. Tworzą one jednocześnie określony, zewnętrzny układ odniesienia dla stosowania mikroekonomicznego rachunku handlu zagranicznego na szczeblach niższych gospodarki. W ten sposób zabezpieczone zostaje dążenie podmiotów go-

spodarczych szczebla wykonawczego do wyboru i realizacji głównie takich transakcji handlowych, które w świetle przyjętych kryteriów rachunku centralnego służą najlepiej realizacji celów uznanych za nadrzędne.

Z makroekonomicznego punktu widzenia niesłuchanie ważnego znaczenia nabiera warunek obiektywności systemu kryteriów (układu odniesienia) w rachunku centralnym, który zakłada pełną wiedzę i prawidłową orientację w krajowej hierarchii efektywności nakładów społecznych, odzwierciedlającej stopień rzadkości krajowych czynników produkcji w bilansie gospodarki narodowej. Dopiero prawidłowa transformacja takiej siatki wycen efektywnościowych władzy centralnej na „impulsy wartościowe”, może zapewnić podejmowanie decyzji o imporcie i eksporcie przez przedsiębiorstwa zgodnie z układem preferencji szczebla centralnego. Wartościową formą wyrażania alternatyw wyboru w handlu zagranicznym może być określony układ cen krajowych, system kursów dewizowych, limitów dewizowych, system kursu walutowego itp.; poszczególne układy wielkości ekonomicznych, czy też ich kombinacje muszą rzecz oczywista, posiadać charakter parametryczny.

Wyznaczenie ram, wewnątrz których może być podejmowany przez przedsiębiorstwa państwowe wybór ekonomiczny w handlu zagranicznym, nie oznacza wcale, że zależność między rachunkiem makroekonomicznym w procesie realizacji obrotów handlowych jest jednokierunkowa. W praktyce swoboda władzy centralnej w zakresie kształtowania odpowiednich proporcji rzeczowo-wartościowych w handlu zagranicznym, wynikających z rachunku makroekonomicznego — może być ograniczona. Zazwyczaj bowiem wyprowadzone bezpośrednio z bilansu zasobów krajowych czynników produkcji rozmiary i struktura importu i eksportu pozostają całkowicie nienaruszalne tylko w fazie sporządzania centralnego planu obrotów handlowych. Natomiast w sferze realizacji planu sztywno ustalone proporcje w obrotach handlowych nie zawsze kształtują się w zależności od intencji wyrażanych przez centralnego planistę. Dodatkowo bowiem w grę wchodzi tutaj takie czynniki zewnętrzne, jak ceny światowe, popyt i podaż za granicą, na które władza centralna zazwyczaj nie posiada żadnego wpływu¹⁹.

Brak możliwości dokonywania szybkich zmian w przyjętym *ex ante* układzie proporcji handlu zagranicznego na skutek zmiany warunków na rynku światowym może stanowić poważne zagrożenie w realizacji założonego wolumenu i struktury importu, które warunkują z kolei tempo wzrostu dochodu narodowego²⁰. Posługiwanie się więc rachunkiem w skali makroekonomicznej nosi tylko pozornie niezależny charakter. Bez

¹⁹ Por. W. Trzeciakowski, *Kryteria bieżącej efektywności handlu zagranicznego a planowanie*, Handel Zagraniczny 1961, nr 7.

²⁰ Pomijając przy tym fakt, iż brak elastyczności może stać się permanentnym źródłem strat kalkulacyjnych w handlu zagranicznym, wynikających z niemożności wykorzystania w pełni sprzyjającej koniunktury na rynkach światowych..

stosowania tutaj rachunku mikroekonomicznego weryfikacja i wykonanie ustalonych zadań na odcinku handlu zagranicznego (w szczególności tych założeń strukturalnych, od których nie można odstąpić, ponieważ są wyrazem włączenia importu i eksportu w system proporcji wewnętrznych) staje się niezwykle trudne, a na ogół niemożliwe.

Podstawą rachunku ekonomicznego w skali mikroekonomicznej jest maksymalizacja efektu finansowego (dewizowego) w drodze zawierania indywidualnych transakcji handlu zagranicznego, a więc kryterium rentowności (opłacalności) handlu zagranicznego. Przedsiębiorstwa eliminujące z rachunku transakcje handlowe, które nie są opłacalne, zwracają się do wyboru przede wszystkim transakcji przynoszących maksymalne efekty pieniężne w ramach autonomicznych założeń strukturalnych, wynikających z narodowego planu gospodarczego. W tych warunkach wynik rachunku mikroekonomicznego — stając się dla przedsiębiorstwa zasadniczym motywem postępowania — pozwala jednocześnie łatwiej i skuteczniej oddziaływać na sposób i zakres wykonania celów zamierzonych w planie importu i eksportu, co prowadzić może do bardziej dokładnej i efektywnej realizacji założonych w planie proporcji handlu zagranicznego. Skuteczność w procesie naprowadzania przy wyborze importu i eksportu oraz stymulowaniu przedsiębiorstw zgodnie z wymogami ogólnospołecznych norm efektywności wyrażonymi w planie centralnym uwarunkowana zostaje naturalnie przez jakość obowiązujących parametrów rachunku ekonomicznego.

Nie można więc ograniczać się w prowadzeniu handlu zagranicznego wyłącznie do rachunku makroekonomicznego (centralnego). System planowania właściwy dla tego typu rachunku nie uruchamia bowiem ani mechanizmów służących weryfikacji wyznaczonych *ex ante* rozmiarów i struktury obrotów handlowych z zagranicą z punktu widzenia korzyści ekonomicznych międzynarodowego podziału pracy, ani też nie zapewnia wykonania zadań stymulacji przedsiębiorstw w kierunku wyboru decyzji importowych i eksportowych, zgodnych z intencjami władzy centralnej²¹. W tej sytuacji skuteczność kierowania przedsiębiorstwami handlu zagranicznego oraz oddziaływania na inne podmioty gospodarujące wymaga wprowadzenia swoistego dualizmu rozwiązań na polu rachunku efektywności handlu zagranicznego. Polega on ogólnie na konieczności współistnienia rachunku w skali makro- i mikroekonomicznej oraz na wzajemnym ich powiązaniu na podstawie systemu stałej korektury wyjściowych parametrów rachunku na bazie zmian zachodzących w rzeczywistym procesie realizacji planu handlu zagranicznego, rejestrowanych za pomocą rachunku mikroekonomicznego (rachunku opłacalności).

Oczywiście, zmiana parametrów rachunku efektywności nie zawsze stanowi produkt układu sprzężeń zwrotnych między rachunkiem szczebla

²¹ Por. W. Rydygier, *Główne kierunki reformy zmian w handlu zagranicznym*, Życie Gospodarcze 1966, nr 35 (780).

centralnego, a rachunkiem pieniężnym przedsiębiorstw. Całość układu parametrów tego rachunku może być również poprawiona w wyniku autonomicznych decyzji szczebla centralnego. Pozytywne przy tym w skutkach działanie uruchomionego mechanizmu korekty proporcji handlu zagranicznego w stadium realizacji może prowadzić nie tylko do ich utrzymania na przyjętym poziomie, ale również do polepszenia efektywności całości obrotów towarowych z zagranicą ponad poziom przewidziany rachunkiem planu centralnego.

THE PLACE OF THE STATE MONOPOLY OF FOREIGN TRADE WITHIN THE FRAMEWORK OF SOCIALIST PRODUCTION

S u m m a r y

The aim of the article is an analysis of the state monopoly of foreign trade in a socialist economy. In first part of the article there is discussed an approach, lasting till now, to an essence and conception of socialist foreign trade monopoly. Until recently in economic literature prevailed the opinion that seems to be based on the assumption that a centralized foreign trade system is the only one possible solution, when the foreign trade is taken over by the state. The monopoly of foreign trade and its monopolistic organization form were then identified as being one and the same. Nevertheless such a position may lead to various misapprehensions. For these reasons rejecting identification of foreign trade monopoly with the far centralization of decisions in external trade the author makes a distinction between a monopolistic organizational structure of foreign trade and the category of the monopoly in foreign trade.

On the basis of this distinction an attempt is made to define term of the state monopoly of foreign trade as a situation in which a right to realization foreign trade turnovers has not only the central economic authority, but all socialising sphere of national economy. Under such conditions break a principle of foreign trade monopoly can be follow when leading external trade activities by private enterprises and persons will be admitted. In this way understood the concept of the monopoly of foreign trade creates generally conditions of foreign trade monopoly for rational activities on external trade field. In the result within the framework of the state monopoly of foreign trade can be apply a different types of mechanizmus, a different methods of organizations of foreign trade turnovers, then to realize the different forms of this model.

In the second part of this article it was shown an attempt of description of the most characteristic of the features of the state monopoly of foreign trade. These features can be derived from the general assumptions of the socialist economy, although different solutions for the foreign trade are possible. The features should define every foreign trade model in a socialist economy. They are as follows:

1. necessity of subordination of foreign trade, first of all to the realization of the physical proportions of the national economic plan,
2. need of control and regulation by the state all of foreign trade turnovers,
3. leading dual form of economic calculation in foreign trade: macroeconomic calculus on central level and microeconomic calculus in enterprises.